

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
MƏHƏMMƏD FÜZULİ adına ƏLYAZMALAR İNSTİTUTU

Əbülhəsən əl-Maraği

MÜALİCATI - MÜNFƏRİDƏ
(Sadə müalicə üsulları)

Bakı – NURLAN – 2009

61
* M 26

Azərbaycan MEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu elmi şurasının 21 yanvar 2009-cu il tarixli 1 №-li iclasının qərarı ilə nəşr edilir.

Fars dilindən tərcümə edən,
müəyyənləşdirən, qeydlərin və şərhlərin müəllifi:

İRADƏ QAİBOVA

Elmi redaktoru:

FƏRİD ƏLƏKBƏRLİ,
tarix elmləri doktoru

Kompyuter icraçısı:

Elmira Manafova

260748

Əbülhəsən əl-Maraği. Müalicati-münfəridə. Bakı: Nurlan, 2009, 246 s.

4702000000

N - 098 - 2009

Qrifli nəşr

© «Nurlan», 2009

ÖN SÖZ

XVIII əsr Azərbaycan müəllifi Əbülhəsən əl-Marağinin «Müalicati-münfəridə» («Sadə müalicə üsulları») əsəri orta əsr tibb elmi üzrə qiymətli mənbədir.

Müəllifin özünün əsərin başlanğıc hissəsində bildirdiyi kimi, bu kitab hicri təqvim ilə 1139-cu, miladi təqvim ilə 1760/61-ci ildə İbn Konyenin «Töhfə və məfatih» («Töhfə və açarlar») əsəri kimi ərəb dilində olan kitablar, müəyyən təzkirələr və s. əsərlərdən toplanmış məlumatlar əsasında yazılmışdır və məzəcların sınaq və təcrübədən çıxmış dərman və vasitələrlə müalicəsindən bəhs edir. Əsərin strukturuna gəldikdə, demək lazımdır ki, qısaca girişdən sonra qırmızı sərlövhələr və hər sərlövhədən sonra müvafiq mətn verilmişdir. Əsər boyu bir çox səhifələrin kənarında – haşiyələrdə əlavə məlumat və şərhlər yazılmışdır. Onların içərisində «Ərvahül-əcsad»¹ əsərindən də nümunələr vardır. Yeri gəlmişkən, həmin haşiyələr və dərkənarlar tərcümə zamanı bəlgəli siyahı şəklində və kursivlə təqdim olunmuşdur.

Müəllif xatırladır ki, əksər təbiblər və Sokrat² xəstəlik və naxoşluqların bu cür müalicə üsulunu «istelac be müfrədat» - «sadə maddə və üsullarla müalicə olunmaq istəyi, cəhdi» adlandırmışlar.

Əsərdə diqqəti cəlb edən və təqdirəlayiq cəhətlərdən əsası budur ki, məzəcların³ və insan orqanizminin ayrı-ayrı üzvlərinin naxoşluq və xəstəliklərinin müalicəsi haqqında məlumatlar çox nizamlı və sistemləşdirilmiş şəkildə təqdim olunmuşdur: baş-beyin – göz, qulaq, burun, ağız boşluğu, boğaz xəstəliklərindən başlayaraq növbə ilə digər üzvlərin – sinə, ağ ciyər, ürək, mədə, qaraciyər, dalaq, qarın boşluğu, cinsiyyət orqanları, bağırsaq, böyrək, sidik kisəsi, oynaq xəstəlikləri, ishal və qızdırmanın müxtəlif növləri, fil xəstəliyi və venaların genişlənməsi, bədən üzvlərinin xarici-zahiri xəstəlikləri, vəba, taun, şişlər, dəri xəstəlikləri, yaralar,

kəsiklər, yaralanmalar, zərbələr, çıxıqlar, yanıqlar və s.-nin müalicə üsulları ilə bərabər, saça, dəriyə və dişlərə qulluq, rəngin yaxşılaşdırılması, həddən artıq arıqlamaq və ya kökəlməyə, zəhərlənmələr və zəhərli heyvanlara qarşı tədbirlər, qarışqa, milçək, ağcaqanad kimi həşəratlara qarşı mübarizə yolları göstərilmişdir.

Müəllif ödü, qanı təmizləyən və duruldan, ödqovucu, bəlgəmqovucu, tərqovucu vasitələr təqdim etməklə bərabər, dərinin rəngində, üzün vəziyyətində baş verən dəyişikliklər, ağızdakı dad, dilin quruması, nəbzın sürətlə və ya əksinə, zəif vurması, hərəkətlər, mimikalar, nitqdəki dəyişikliklər, sidik və nəcisın əlamətlərinə görə bədənin məzəcının, naxoşluq və xəstəliklərin təyin edilməsi məsələsinə də toxunmuşdur. Böhranlı vəziyyətlərdə göstərilən yardım və tədbirlər maraqlıdır.

Əsərdə qankəsici, qurdları xaric edən, qusdurucu və qusmanı dayandıran, həddindən artıq tərləmənin qarşısını alan, əsəbləri sakitləşdirən, ağız qoxusunu gözəlləşdirən, dişləri və diş ətinə möhkəmləndirən, ürəyi, mədəni qüvvətləndirən bitki və heyvan mənşəli dərmanlar, minerallar və müxtəlif metalların adı çəkilmişdir.

Təqdirəlayiq haldır ki, əsərin son səhifələrindən birində dərmanşünaslıq baxımından əhəmiyyətli olan çəki vahidləri, o cümlədən dirhəm, dang, misqal, karat haqqında məlumat verilmiş, arpa, noxud, paxla və s.-nin ekvivalentləri göstərilmişdir.

Əbülhəsən əl-Marağinin «Müalicəti-münfəridə» əsəri ilə yaxından tanış olarkən aldığımız məlumatları sistemləşdirərək qeyd edə bilərik ki, bədən üzvlərinin müxtəlif xəstəliklərinin müalicəsi imalə, qusma, müxtəlif növ bəlgəm və xıtların, ödü təmizlənməsi üsullarının tətbiqi ilə orqanizmin təmizlənməsi, venadan qanalma, həcəmət⁴ yolu ilə başlayır. Qanalma müxtəlif vasitələrlə – iynə, ülgüc, içi boşaldılaraq təmizlənməmiş inək buynuzunun uc hissəsi, mil, zəli və s. vasitəsilə qolda, gicgahda, kürəkdə, ayağın baldır hissəsində,

bəzi xəstəliklərdə isə bədənin müvafiq nahiyəsində, məsələn, qaraciyərin müəyyən xəstəlikləri zamanı bədənin sağ tərəfində icra olunmuşdur.

Maraqlıdır ki, əsas imalə vasitələri kimi müxtəlif meyvə, o cümlədən mirobalanların həlimləri işlədilmişdir. Bir çox xəstəliklərin müalicəsi orqanizmin məzəcimin dəyişdirilməsi ilə başlamışdır. Bunun üçün isə münasib pəhriz üsulları təqdim olunmuş, xüsusilə müşk, ənbər, buxur, qaliyə⁵ və s. bu kimi maddələrdən istifadə edilməsi məsləhət görülmüşdür.

Tətbiq olunan dərman vasitələri təpitmə, yaxma, sürtgü, toz şəklində səpilmə, vanna qəbulu, müvafiq orqanın yuyulması, yemək, içmək, piltə, şam qoymaq və digər üsullarla işlədilmişdir.

Qiymətli və yarımqiymətli daşların, qara və əlvan metalların insan orqanizminə müsbət təsiri haqqında bu gün də bir çox mənbələrdə bəhs olunur. Əbülhəsən əl-Marağinin «Müalicati-münfəridə» əsərindən bir daha məlum olur ki, hələ qədim dövrlərdə mərcan, mirvari, əqiq, firuzə, almaz, yəşəm, yaqut, sədəf, kəhrəba, qızıl, gümüş, mis, dəmir, qalay, qurğuşun və s. tək-cə bəzək, məişət və təsərrüfat əşyalarının hazırlanması üçün deyil, bəlkə həm də sağlamlığın təmin olunması, əhval-ruhiyyənin yaxşılaşdırılması məqsədilə işlədilmişdir. Bu gün elmi təbabətdə bəzi metalların oksidləşmiş maddələrindən istifadə olunması ilə hazırlanmış dərman preparatları mövcuddur.

«Müalicati-münfəridə» əsərində bir çox xəstəliklərin müalicəsi üçün müxtəlif metallardan bu və ya digər şəkildə istifadə olunduğunun şahidi oluruq. Məsələn, baş-beyin xəstəliklərində dəmir kuporosu, bəzi burun xəstəliklərində mis pası, dəri xəstəliklərində müxtəlif kuporoslar və s. işlədilmişdir. İçərisinə qızdırılmış dəmir salınmış su soyudulduqdan sonra bir çox dərmlərin dərmanı kimi içilmişdir.

Əsər boyu bu gün məişətimizdə geniş surətdə işlətdiyimiz keşniş, şüyüd, soğan, sarımsaq, reyhan, kəvər, nanə, yarpız, turp, yerkökü, adi çuğundur, şalgam, ispanaq, ba-

dımcan, xiyar, kələm kimi göyərti və tərəvəz növləri ilə yanaşı, qoz, hindqozu (nargil), limon, narınc, turunc, innab, nar, heyva, alma, üzüm, əncir, badam, püstə, alça, gavalı kimi meyvə növlərinin, biyan, yovşan, ciğ, bağayarpağı, kəbabə istiotu, çobanyastığı, gülxətmi, qaraçörəkotu, qanqal, dəvətikanı, səhləb, sədəfotu (sədo), yemişan, xardal, itburnu, andız, qaraçöhrə və s. bu kimi yabanı kol bitkilərinin, ot-ələf, çiçək növlərinin, sərvi qozası, palıd qozası və palıd tanini, pambıq qozasının nə qədər müxtəlif xəstəliklərin müalicəsində tətbiq olunduğunun şahidi olur.

Həmçinin bəlli olur ki, bir çox ağac və kol bitkilərinin qatranları, o cümlədən məstəki qatranı, iynəyarpaqlı ağacın qatranı, kommifora qatranı, ərər ağacının qatranı, ərəb qatranı, gavalı, armud, palıd ağaclarının qatranı, buxurkolu qatranı, ağ akasiya qatranı, çəşir kitrəsi, ilankölgəsinin kitrəsi, əjdaha ağacının qatranı və s. onlarla xəstəlik və naxoşluğun müalicəsində çox geniş tətbiq olunmuşdur.

Ayrılıqda və ya birləşmələr şəklində ən çox işlənən dərman vasitələri içərisində əzvey (aloye), bal, sirkə, qızılgül, bənövşə, zeytun xüsusi yer tutur.

Əsərdən məlum olur ki, əsasən boyaq vasitəsi kimi tənqidığımız xına qədim dövrlərdə bəzi bitki və yağlarla qarışdıraraq şəklində müalicə vasitəsi kimi istifadə olunmuşdur. Eyni fikri vəsmə, sürmə, qadınların ağardıcı kosmetik vasitə kimi istifadə etdikləri ağ toz (ənlik-kirşan) haqqında da söyləmək olar.

Hələ qədim zamanlarda müxtəlif ev və çöl quşları, vəhşi və ev heyvanlarından məzacların müalicəsi məqsədilə istifadə olunmuşdur. Əbülhəsən əl-Marağinin «Müalicatimünfəridə» əsərində inək, qoyun, at, keçi, dəvə, uzunqulaq, dağkeçisi, kirpi, ceyran, qara it kimi heyvanların əti, südü, yunu, peyini, yağı və iliyindən, toyuq, ördək, qaz, göyərçin, sərçə, kəklik, turac və s. kimi ev və çöl quşlarının əti, yağı, yumurtası, zılı və peyindən müalicə məqsədilə

istifadə üsulları göstərilmişdir.

Müxtəlif bitkilərin - səndəl, zeytun, yem qarpızı, turp, gənəgərçək, bənövşə, qızılgül yağları çox geniş tətbiq olunmuşdur.

Neftin əvəzolunmaz faydaları hamımıza məlumdur. Əsərdə ağ nefti içmək və sürtmək yolu ilə müalicə qaydaları diqqəti cəlb edir.

Kükürd, naşatır, boraks duzu, bəzi gil növləri, əhəng, gəc, təbii padzəhr, heyvan mənşəli padzəhr, potaş, təbii (mineral) qır, asfalt, bitum bir çox xəstəliklərdə tətbiq olunmuşdur.

Orta əsrlərin dəyərli yazılı abidələrindən olan «Müalicəti-münfəridə» əsərində bir sıra ağır xəstəliklərin – vəba, taun, dizenteriya, difteriya, malyariya, vərəm xəstəliklərinin müalicəsi ilə yanaşı, xərçəngin müalicəsinə də yer ayrılmışdır. Məsələn, xərçəngin müalicə üsulu haqqında qısaca məlumat vermək olar: venadan qan aldıqdan və ödü təmizlədikdən sonra həll edib əridən təpitmələr qoymaq, quluncan içmək və təpitmə qoymaq, bal ilə dərman şüvəroni təpitməsi, təzə ikievlü gicitkən və onun qovrulmuş toxumunun təpitməsi, şüyüd kökü və böyük bağayarpağının şərab ilə təpitməsini qoymaq və s.

Müxtəlif həşəratlara, xüsusilə milçək, ağcaqanad, qarışqa və güvəyə qarşı mübarizə həmişə aktual olan məsələlərdəndir. Haqqında bəhs etdiyimiz əsər bu baxımdan da maraqlıdır, çünki burada onlara qarşı tədbirlər verilmişdir.

Qeyd edək ki, əsərdə bəzi xəstəlik və naxoşluqların müalicəsi, insan səhhətində yaranmış müəyyən çətinlik və problemlərin həll olunması üçün tətbiq olunan vasitələr ilk baxışda xurafata bənzəyir. Lakin nəzərimizcə, bu kimi tədbir və çarələr dərindən və hərtərəfli tədqiq olunmalıdır. İstər məzmun dəqiqliyi, istərsə də qrammatik qaydalar baxımından müəyyən nöqsanlara baxmayaraq, bu əsər xalq təbabəti və elmi təbabət üzrə olduqca dəyərli, maraqlı mənbədir.

Həyatımızın günü-gündən daha çox avtomatlaşdığı,

texnikanın sürətlə inkişaf etdiyi və bundan doğan bir çox problemlərin getdikcə genişlənilib kütləviləşdiyi, ekoloji məsələlərin daha qabarıq şəkildə qarşımızda dayandığı müasir şəraitdə insan sağlamlığının təbii vasitələrlə möhkəmləndirilməsinə maraq artmaqdadır. Təbiət ən böyük loğman, hədsiz - hüdudsuz əzaxanadır. Kim bilir, bəlkə əlacı tapılmayan hansısa dərddin dərmanı lap yaxınlıqdadır və onu tapıb öyrənmək, tətbiq etmək lazımdır. XVIII əsr Azərbaycan müəllifi Əbülhəsən əl-Marağinin şikəstə-nəstəliq xətti ilə fars dilində yazdığı «Müalicati-münfəridə» əsəri yüzlərlə, minlərlə qiymətli əlyazması – qədim dövrlərin misilsiz abidələri kimi bu baxımdan böyük əhəmiyyətə malikdir və əsaslı elmi-tibbi tədqiqata ehtiyacı vardır. Yeri gəlmişkən, qeyd edək ki, bu əsər ilk dəfə tarix elmləri doktoru Fərid Ələkbərli tərəfindən araşdırılmış və tibbi tövsiyələr onun «Şərqdə ailə və nikah» kitabına salınmışdır. Eyni zamanda, nəzərinizə çatdırmaq istərdik ki, əsərin tərcüməsi zamanı Fərid Ələkbərlinin «Orta əsr əczacılıq terminləri lüğəti»ndən geniş surətdə istifadə olunmuşdur.

Əsər boyu mötərizələr () daxilində verilmiş əlavə məlumat və şərhlər tərcüməçiyə məxsusdur.

Əbülhəsən əl-Maraği

MÜALİCATİ - MÜNFƏRİDƏ (Sadə müalicə üsulları)

*Ya Rəbb, doğru olaraq onun qədəmləri ilə peyğəmbərlik
aləminin (peyğəmbərlərin) şahı dünyaya gəldi və sonuncu
aslan peyğəmbərlərin içərisində baş rəsul oldu.*

*Bismillahir-Rəhmanir-Rəhim.
(Mehriban və bağışlayan Allahın adı ilə).*

Duaları eşidən, bəla, müsibət və zərərlərdən qoruyan Allaha həmd olsun. Peyğəmbərlərin sonuncusuna və pakların səcdəgahına salavat və salamlar olsun. Bundan sonra isə kiçik və müti bəndəniz Əbülhəsən əl-Maraği - əbədi olan Allah onun günahlarını bağışlasın - belə söyləyir ki, hicri təqvimlə 1139-cu ildə İbn Konyenin «Töhfə və məfatih» («Töhfə və açarlar») əsəri kimi ərəb dilində olan kitablar, müəyyən təzkirələr və s. əsərlərdən topladığı məlumatlar əsasında bəzi məzacların sınaq və təcrübədən çıxmış sadə dərman və vasitələrlə müalicəsinə dair müxtəsər bir əsər yaratdı və onu «Müalicati - münfəridə» («Sadə müalicə üsulları») adlandırdı. Təbiblərin əksəriyyəti və Sokrat bu cür müalicə üsulunu “istelac be müfrədat”-“sadə maddə və

üsullarla müalicə olunmaq istəyi, cəhdi” adlandırmışlar.

Dərmanların ən münasibi və ən başlıcasını birləşmələr şəklində olanlar təşkil edir və bu möhtərəm əsərin tərtibat qaydası adi qaydalardan fərqlidir.

Üstünlük verilən ümdə hissədən sonra qızdırmalar, iltihab və şişkinliklər, şişlər, sızanaq və irinliklər, yaralar, həmçinin irinli yaralar, sınıqlar və digər xəstəliklərin müalicəsi, həm də zəhərlənmələrə, sürünən heyvanlar və həşəratlara qarşı mübarizə yolları, yetişdirici və təmizləyici, bəlgəmçovucu, ishaledici məlhəm və vasitələr, dərmanların nisbəti, şərbət və şirələrin miqdarı, xəstəliklərin əlamətləri və böhran halları barədə bəhslər açılmış, hadisələrdən nümunələr göstərilmiş, təqdirəlayiq əlamət və tərzlər, çəkilər, bezi ayrıca və xüsusi dərmanlar təqdim olunmuşdur.

«Məfatih» (açarlar) haqqında olan ikinci məqalədə məqsəd Allahdan kömək diləyərək müəyyən səmərə və fayda əldə etməkdir.

BAŞ-BEYİN XƏSTƏLİKLƏRİ.

BAŞAĞRISI

İstidə: qızılgül və xına təpitməsi qoy və iydə ye.

Keşniş şirəsi, sugülü ilə sirkə təpitməsi qoy. Limon şərbəti iç, böyük bağayarpağı təpitməsi, xurma, qurğuşun oksidi⁶ təpitməsi qoy.

Keşniş toxumunu eyni miqdarda şəkərlə, darçını emblika mirobalanları ilə qarışdırıb istifadə et. Keşniş toxumu ilə iskəncəbini⁷ qarışdırıb məlhəm hazırla və istifadə et.

Mədə ağrısı və buxardan doğan başağrısında tiryək, xüsusilə də sirkə və qızılgül yağı ilə qarışdırılmış şəkildə sürt.

Bənövşə, nilufər, kahı [şirələri] və səndəl, kafur, turşəng, həmişəcəvan, kudu şirələri və sirkə, qızılgül yağı sürt.

Bitli bağayarpağının toxumu, pərpərəng, buynuzlalə, ipək suyu (içerisində xam ipək saxlanmış su), söyüd,

ispanaq, innab, arpa, alça, xiyar, bədmüşk⁸, heyva, armud, turş nar, xaşxaş təpitmələri qoy.

Soyuqda: yem qarpızı yağı, mərzə, şüyüd, müşk qoxula. Lavanda, sənəməki, çənbər xiyar⁹, çaşır kitrəsi, nanə, aloye təpitmələri qoy.

Aloye, acı badam, baş tükünün (saç) buxarı (inhalyasiya), Alp bənövşəsi, ravənd (uşqun), qara istiot, zəfəran, gülxətmi, nərgiz, sünbülçiyəyi, sədəfotu, cirə, buxur, şəkər, indiqo tozu, nanə, itburnu çiçəyi, narınc qabığı təpitmələri qoy.

Kələm həlimi, istiot, qunduz xayası, kəbabə, quluncan, darçın, cövüz, zəncəfil, naşatır, çobanyastığı, çaşır kitrəsi, cövüzün iç qabığı, küst, boraks duzu, Kabul həliləsi, səq-muniya, ilankölgəsinin kitrəsi, xırdazirə, jəsmın, qaraçörəkotu, ballınanə, qaliyə, mumiya, buxur qoxula və bunlardan hazırlanmış təpitmələr qoy.

Səndərək iç (su ilə), təpitmə qoy və ye. Turp toxumunu su ilə iç və ondan hazırlanmış təpitmə qoy. Qaz yağından təpitmə qoy və ye.

Öz üzərində başağrısının müxtəlif növlərinə qarşı faydalı olan bu vasitələri gəzdirmək: boyaqotu, səhləb otunun kökü, sədəfotu, mərcan, hüd-hüd quşunun başının dərisi, ilandaşı.

Günvurma nəticəsində başağrısı

Bitli bağayarpağı toxumunun həlimi, qızılgül yağı, pərpəreng yarpağının suyu gül yağı, güləb və sirkə ilə, şirin badam yağı sirkə və xaşxaş qabığı ilə faydalıdır.

** Mədənin narahatlığı səbəbindən başgicəllənməsi və dalğınlığa qarşı:*

** İki misqal keşniş toxumunu bir gün sirkədə isladıb qızdırır, iki misqal şəkər əlavə edib döyəcləyərək əzir və nahar zamanı yeyirlər. Beləliklə, dalğınlıq və başgicəllənməsi hal-*

ları üç gün bürüzə vermir.

Şahtərə cövhərini keşniş şirəsi ilə içmək başgicəllənməsi və dalğınlığı azaldır.

**Heyva və alma şərbəti başgicəllənməsi və dalğınlığa qarşı faydalıdır.*

**Təbii sumbata daşından qaşılı olan üzük düzəldib taxsalar, pərişan yuxuları dəf edər.*

**Öz üzərində xalis qızıl və büllur gəzdirsən, qorxulu yuxuları dəf edər.*

**Yastığın altına pərpərəng qoysalar, narahat yuxuları dəf edər. Lobyə, paxla, vəzəri, kəvər, soğan, sarımsaq yemək, inək və qoyun südü içmək narahat yuxuya səbəb olur.*

Miqren (parabaş)

Onun kəskinliyi başağrısına nisbətən azdır və müalicəsi üsulu da istər istidə, istərsə soyuqda olsun, eynidir.

O cümlədən, xüsusi olaraq parabaş üçün bunlar məsləhət görülür: ənbər, zəfəran, itxiyarı, çölgöyərçininin zılı, rəvənd – bunun münasib yolu şirəsini sürtməkdir.

Xınanı sirkə ilə qatıb hamamda təpitmə qoyarlar.

Hind xurması, palıd ağacının kömürü faydalıdır.

Diri qoçun buynuzunu başından ayıraraq daraq düzəldərlər. Həmin daraq ilə başı daramaq faydalıdır - bir şərtlə ki, sağ buynuzdan hazırlanmış daraqla başın sağ tərəfi və sol buynuzdan hazırlanmış daraqla başın sol tərəfi daransın.

Meningit (beyin pərdəsinin iltihabı)

İstidə: qolun bəzi hissəsində venadan (baş venası) qan almaq, həcəmət (kürəkdən qan almaq).

Nilufər, bənövşə, qızılgül, kafur, təzə balqabaq, söyüd yarpağı, nar, xiyar, pərpərəng, təbaşir, alça, çənbər xiyar qəbul etmək.

İmalə etmək, ödü təmizləmək.

Xaşxaş, kahı, kudu, ispanaq yemək.

Su içməmək.

Nar şirəsinə arpa qatıb yemək.

Soyuqda: ağ göbələk yemək, işıqlı yerdə yaşamaq, xardal, türbəd ipomeyası, Sokotra əzvayından hazırlanmış məcun, çobanyastığı, kəklikotu suyu, arpa suyu qəbul etmək.

Kəskin ishaledici vasitələr tətbiq etmək. İmalə etmək.

Yaddaşsızlıq (amneziya) halında

Yeyib-içməyi azaltmaq.

İpəkgülü, gecəvər, məstəki qatranı, buxur, ərəb qatranı, Sokotra əzvayı, yunan lavandası, ballınanə toxumu, ağ bibər, Kabul mirobalanı, qara mirobalan, emblika mirobalanları, bellerika mirobalanları, zəncəfil, hind nard çiçəyi, kahı, hindqozu, inək südü, inək yağı, şəkər ilə badam, iri, qara kişmiş, Sokotra əzvayından hazırlanmış məcun, aloye, vəzəri toxumu, toyuq əti, qırqovul əti, darçın, qaraçörək-otu, bədəndə rütubəti azaldan bütün quruducu, isidici (istiliktörədici) və beyni qüvvətləndirən vasitələr faydalıdır.

Melanxoliya, sevda və eşqə düşər olduqda, dərrakənin pozulması halında

Qarasevdaya (qara öd) qarşı olan bütün tədbirləri tətbiq etmək.

Küskütotu, acıyoşan, yunan lavandası, şirinkök, fıstıq, Sokotra əzvayı, Kabul mirobalanı, qara həlilə (mirobalan növü), balqabaq yağı, müşk, mixək, oleandr şirəsi, əla növ ağ undan bişirilmiş çörək süd və şəkər ilə, indiqo ağacının yarpağından alınan maddə, üzərlik, naxışlanmış daşdan istifadə etmək.

Sevdaya mübtələ olan adamın xəbəri olmadan şalvarının ipinə quzu buynuzu bağlamaq.

Sənaməki, ballınanə, təzə keşniş, sığırdili, quzu əti, yarı-

bişmiş yumurta sarısı, kəkliyin yumurtalığı, çəpiş əti, maş, noxud, şüyüd, ispanaq, meşə əməköməcisi, balqabaq, kahu, təgə, bostan əməköməcisi, üzüm, əncir, badam, tumsuz, iri və qara kişmiş, şəkər, buğda çörəyi yemək.

Buxurkolu qatranından istifadə etmək faydalıdır.

Ağır, gec və çətin həzm olunan, melanxoliyaya səbəb olan ətlərlə qidalanmaqdan çəkinmək lazımdır.

Həmçinin heç kimin üzərindən dalaq asmasınlar, çünki bu, sevdaya səbəb olar.

Eşqin və sevdanın ən yaxşı əlacı vüsaldır. Amma əgər bu mümkün olmazsa, məşuqu danlamaq və məzəmmət etmək, onu böyük işlərə, ova, səfərə, daha çox cinsi əlaqədə olmağa sövq etmək, beyni nəmləndirən vasitələr tətbiq etmək, fərəhləndirici vasitələrlə ürəyi qüvvətləndirmək lazımdır.

Dalğınlıq (çaşqınlıq və kəskin laqeydlik) və başgicəllənməsinə qarşı

Artıq xıltı təmizləmək, buxarı yatırtmaq və dəf etmək.

Qızılgül şərbəti ilə keşniş, sirkədə isladılmış, sonra isə qovrulmuş keşniş toxumunu şəkər ilə yemək.

Şahtərə, beyni və ürəyi qüvvətləndirən maddələr, qusdurucu vasitələr qəbul etmək.

Qarmaqarışlıq yuxular

Öz üzərində xalis qızıl və ya büllur, ya da suda isladılmış bostan pərpərəngi gəzdirmək.

Kabus (qarabasma)

Öd və bəlğəmi təmizləmək (ödqovucu və bəlğəmqovucu vasitələr tətbiq etmək). Venadan qan almaq, ayaqdan qanalmalar tətbiq etmək.

Sokotra əzvayının toxumlarından hazırlanmış məcun, qaraçörəkotu, acıyoşan, çödükotu faydalıdır.

Epilepsiya

Qanın çox olduğu ehtimal edildikdə qan almaq.

Sokotra əzvayından hazırlanmış məcun, sarı Kabul mirobalanı qəbul etmək.

Başa sirkə ilə qarışdırılmış gül yağı (qızılgül yağı) sürtmək.

Yunan lavandası, küskütotu, dənizsoğanı sirkəsi faydalıdır.

Hindqozunun içini (şirdan) buruna çəkib (burun vasitəsilə sormağ, yaxud burnun içinə sürtmək) asqır və həmçinin öz üzərində gəzdir.

Açılmamış dovşankələmini toz şəklində, ərkudəni toz şəklində, opopanaks qatranı, yasəmən yağı və döyəclənib əzilmiş fındıq, kərpic yağını burnun içinə çək və asqır.

Bənövşə qurusunu isti suda əzib buruna çək və asqır.

Xoruz beyni, ağ qarğabükən, zəravənd (aristoloxiya), çölnoxudu, zümrüd, mineral padzəhr işlətmək.

Öz üzərində almaz, yaqut, əqrəbdaşı, yəşəm daşı, pirit, ququ quşunun zılı, ilankölgəsinin kitrəsi, qaramına daşı gəzdirmək.

Çoğan, müşk qoxulamaq.

Böyük bağayarpağını mərzə suyunda əzərək istifadə etmək.

Bir həb boyda müşkü bir dang¹⁰ miqdarında canavar ödü ilə qarışdırıb buruna çəkərək asqırmaq.

Anasiklus bitkisinin toxumları, pazı, çuğundur, sənaməki¹¹, çaşır kitrəsi, quluncan, hil qəbul etmək.

İçərisində sədəfotu isladılmış sirkəni buruna damcılamaq.

Əzilib yumşaldılmış şəkildə güləvər, Kabul mirobalanının qabığı – bunları burnun içinə sürtmək.

Öz üzərindən xalis qızıl, oniks və boyaqotu asaraq gəzdirmək. Bəzən isə öz üzərində qaliyə, dəfnə kolunun toxumları, asırqal, sədəfotu gəzdirmək.

Hər ayın əvvəli və ortasında qurudulmuş quzu beyni ilə sirkə qarışığını, qurudulmuş quzu qanı ilə şərab qarışığını içmək, hil, quluncan, baş tükünü (saç) yandıraraq qoxulamaq - bir şərtlə ki, bunu təkrar-təkrar edəsən.

Reyhan toxumu, boyaqotu ilə bal qəbul etmək.

Epilepsiyaya səbəb olan amillər və maddələr

Kərəviz, soğan, rütubətləndirici maddələr, mərcimək, qəliz və ağır qidalar, dəhşətli və qorxunc səslər, ruhi sarsıntılar, daima küləkli yerlərdə yaşamaq, xof, qəm-qüssə yemək, məst halda cima etmək (cinsi əlaqədə olmaq).

** Başgicəllənməsi və kəskin dalğınlığın əlacı: bənövşə, kahı toxumu, qızılgül, yunan lavandası, şahtərə - cəmi iki misqal,¹² hind xurması - 15 misqal - bunları qarışdıraraq qaynatsınlar, 15 misqal turunc və süddə bişirilmiş manna sıyığı ilə naharda yesinlər.*

** Kim balzam ağacının toxumunu ardıcıl surətdə qəbul edərsə, kabusu dəf edər və kim ağzını kənaf toxumu ilə qarqara etsə və onu burnun içinə sürtüb asqırsa, həmin təsiri göstərir. Ballınanə və dovşankələmi qarabasmaya qarşı çox faydalıdır.*

** Epilepsiya və ürəkgetməyə qarşı Kabul mirobalanı - 1 misqal, qara mirobalan - 1 misqal, aqarık göbələyi - yarım misqal və səqmuniyadan ibarət həb düzəldirlər.*

** Əgər anasiklus bitkisinin toxumunu 4 misqal balla qarışdırıb məlhəm hazırlayaraq ondan bir dirhəm¹³ yesələr, epilepsiyaya əlac edər.*

** Dovşankələmini ənbər və toz şəklində olan dəmir ilə qarışdıraraq buruna çəkib asqırsalar, epilepsiyanı sakitləşdirir. Onu uşaqların boynundan asmaq eyni təsirə malikdir.*

** Epilepsiyaya qarşı məcun: 10 misqal miqdarında ana-*

siklus bitkisinin toxumlarını döyəcəyərk əzdidən sonra köhnə sirkəyə əlavə edib bişirmək və bal qatıb isti su ilə içmək faydalıdır.

*2 dirhəm ağ türbəd ipomeyasını 2 dirhəm Kabul miro-balanının qabığı ilə qatıb yemək epilepsiyanı sakitləşdirir.

*2 dirhəm quluncan (yemək, yaxud su ilə içmək) epilepsiyanı sakitləşdirir.

*Epilepsiyaya qarşı, həmçinin beynin qüvvətləndirilməsi və dalğınlığı aradan qaldırmaq, buxarın beynə getməsinə mane olmaq üçün sınaqdan çıxarılmış məlhəm:

Anasiklus bitkisinin toxumları və yunan lavandası – hər birindən bir dirhəm, aqarik göbələyi – 5 dirhəm, Kabul miro-balanının qabığı, bellerika miro-balanları, emblika miro-balanları – hər birindən 7 dirhəm, çiyidi çıxarılmış iri, qara kışmış, onun iki bərabəri qədərində dovşankələmi, zərəvənd və çölnoxudu - hər birindən 3 dirhəm götürərək şərbət hazırlayıb, iki misqal miqdarında sübh və iki misqal miqdarında şam yeməyi zamanı qəbul etmək lazımdır.

Uşaq epilepsiyası, seyr və caduya mübtəla olmaq, daima hönkürüb zar-zar ağlamaq, bətnin və dilin quruması, rəngin dəyişib saralması və utancaqlıq

İstidə: bənövşə və bitli bağayarpağı toxumunun həliminə şəkər və şirin nar şirəsi qatıb içmək.

Ağızda həll edilərək həlim şəklinə salınmış dərman şüvərəninə burnun deşiklərinə sürtmək.

Sağılmış südü başa sürtmək və onu burnun içinə çəkərək (burunla sormağ, yaxud burnun içinə sürtmək) asqırmaq.

Üzərinə bənövşə yaği əlavə edilmiş bitli bağayarpağı toxumunun həlimi, şam və bənövşə yağını qatıb eyni qayda ilə istifadə etmək.

Boynun ardına şirin badam yaği və balqabaq yaği sürtmək.

Kürəyə gülxətmi və bənövşə yağı, nilufər, kətan və yunan qabığı yağlarını sürtmək.

Amma soyuqda şüyüd, opopanaks qatranı, sədəfotu şirəsi, dərman şüvərəni və dərman pionundan istifadə etmək.

Apopleksiya (beynə qan sızması nəticəsində iflic)

Qan mənşəli olduqda. Baş venasından (qolun bazu hissindəki vena) və gicgah nahiyəsində venadan qan almaq, baldırdan qan almaq, təbiəti və məzacı yumşaltmaq.

Oleandr şirəsi, arpa suyu, innab, bənövşə şirəsi qəbul etmək.

Münasib imalələr etmək, su ilə bənövşə toxumu qəbul etmək.

Soyuqda: kəskin imalələr etmək, kolokvint yağı, türbəd ipomeyası ilə bal şərbəti və yarpız qəbul etmək.

Buruna kəklik yağı və südləyənin havada qurumuş şirəsi, acıyovşan şirəsi, opopanaks kitrəsi çəkib asqırmaq.

Mərcimək boyda kükürdü mərzə suyu, çuğundur suyu və acı badam yağı ilə qatıb burnun içinə çəkərək asqırmaq – bu həmin an şəfa bəxş edər.

Qaliyə və yandırılmış saç (başın tükü), buxur, bəzi molluskaların qabığı, müşk, pulqar yarpızı, gecəvər, dərman ballıyoncası, sədəfotu, kəklikotu, adi yovşan, sakitləşdirici məcun qoxulamaq.

Sakitləşdirici həb qəbul etmək və Sokotra əzvayının toxumlarından hazırlanmış məcun ilə süsən yağı təpitməsini mədənin üzərinə qoymaq.

İlankölgəsi kitrəsi, Kopt zirəsinin toxumu, aqarık göbələyi, zeytun yağı ilə kükürdü qarışdıraraq sürtmək.

Evdə göyərçin saxlamaq – bu, istiliyin artıb lazımi həddi aşmasının qarşısını alır.

İflic və süstlük

Küskütotu, ammoni ağacının qatranı, ravənd, türbəd ipomeyası, anasiklus bitkisi, fındıq, ilankölgəsinin kitrəsi, qara istiot, əqrəbvari doronik və yabanı zəncəfil – bu son üç bitkinin hər biri bal ilə, asırqal (çöpləmə), qara neft, adi gənəgərçək, ənbər, müşk, bibər, emblika mirobalanları, balzam yağı, çasır kitrəsi, opopanaks qatranı, kahı, gecəvər, hil, enliyarpaq bozalaq, şüyüd, Kopt zirəsinin toxumu, cövüz, andız, qaraçörəkotu, kərpic yağı və qanadsız morinqa, yasəmən bir qədər müşk və ənbər ilə, kərəviz toxumunun yağı, pambıq qozası bal ilə, iri, qara kişmiş yemək və müvafiq olaraq içmək.

Yuxusuzluq halında

Xaşxaş, bənövşə və kahını suda qaynatmaq və alınan şirədən istifadə etmək.

Nilufər, keşniş və qarayoncadan hazırlanmış təpitmə qoymaq.

Xörəkdən sonra keşniş yemək.

Zəfəran, şüyüd, qara reyhanı qoxula və onlardan təpitmə qoy.

Ağ zanbağı xırda-xırda doğrayaraq təpitmə qoy.

Qara xaşxaşı gicgaha təpitmə qoy.

Alma qoxula, alma mürəbbəsi ye.

Andızı balqabaq yağına qataraq istifadə et.

Balqabaq və şirin badam ye.

Letargiya və koma halında

Bəlgəmi təmizləyib bədənədən xaric etmək. İstilikgətirən yağları sürtməklə beyni isitmək.

Kəklikotu, mərzə, sarımsaq, qunduz xayası, buxur [işlətmək].

Beynin tutulması halında

Şəbbügülü və mərzə qoxula.

Sirkədə isladılmış qaraçörəkotu, zəncəfil ye və qoxula, reyhan ye və qoxula.

Böhran halında

Ağ zanbaq, qunduz xayası, qəzal piyi, çödükotu, təzə xurma, bal ilə qoz və ya sədəfotu faydalıdır.

Əgər böhran rütubət üzündən qəflətən baş verərsə, iflicdə olduğu kimi müalicə olunmalıdır. Amma əgər yığılma və sıxılıb tutulma üzündən olarsa, müalicəsi çətindir və rütubətləndirici vasitələr tətbiq olunmalıdır.

Əgər böhran vəziyyəti iltihab, yara və əqrəb dişləməsi səbəbindən olarsa, həmin səbəblərin müalicəsi ilə məşğul olmaq lazımdır.

Sinir ağrısı.

Mum ilə mərzə, opopanaks qatranı, ilankölgəsi kitrəsi, sənəməki, sədəfotu*—*sədəfotu, qanadsız morinqa yağı, qoyun quyruğu, asklepiada bitkisinin şirəsi, gülxətmi, opopanaks qatranı, qunduz xayası, küst, yunan lavandası, şüyüd, xoruz şorbası, içərisində boyaq ulaqqanqalı və şirin-kök qaynadılmış piy işlətmək.

• *Əgər Bağdad buxurunu hər gün ardıcıl olaraq eyni miqdarda ərəb xurması ilə qəbul edərlərsə, amneziya halını (yaddaşın itməsi) zəiflədər.*

• *Südləyənin havada qurumuş şirəsini burnun içinə çəkib asqırsalar, apopleksiyanı aradan qaldırar. Bundan başqa, bir mərcimək qədərində kükürdü mərzə suyu, çuğundur şirəsi və acı badam yağı ilə qarışdıraraq burnun içinə sürtüb asqırsalar, şəfa bəxş edər.*

• *Amneziyaya qarşı asqırdıcı vasitə: ağ asırqal, istiot, sabur, Kirman zirəsi – bunlardan bərabər miqdarda götürüb döyəcləyərək əzir və burnun qabağında tutub asqıranadək saxlayırlar.*

• *Eynilə çuğundur şirəsi, pulqar yarpızının şirəsini buruna damcıladırılar.*

• *Bundan başqa, qunduz xayası, pulqar yarpızı və qara-çörəkotunu bərabər miqdarda götürüb döyəcləyərək əzir, sonra bişirib acı badam yağı ilə qarışdırır və buruna damcıladırılar.*

• *Həmçinin mixək, anasiklus bitkisinin toxumları – bunların hər birindən bir dirhəm götürüb, dörd dirhəm miqdarında ağ nabat və bal ilə qarışdırıb məlhəm hazırlayırlar. Hər gün 1 noxud boyda yeyirlər.*

Keyləşmə halında

Quluncan, türbəd ipomeyası, opopanaks kökü, anasiklus bitkisinin toxumu, novruzgülü, ərik çiyidinin yağı, ən-bər ilə gül yağı, müşk, ravənd, gecəvər, ilankölgəsinin kitrəsi, bal, göyərçin əti.

Quruyub qalmaq

Uzun zəravənd, anasiklus bitkisinin toxumu, çəşir kitrəsi, kommifora kitrəsi, bibər və sədəfotu ilə ilankölgəsi kitrəsinin qarışığı.

Gərilmə

Bunun müalicəsi qıcolmanın (sıxılma, tutulma) müalicəsi kimidir.

Üzün iflici

Sirkə, xardal, turunc yağı, turp, yasəmən və qaraçörək-otu yağlarını, mumiya, kəkliyin ödünü burnun içinə sorub çəkərək, yaxud sürtərək asqır.

Ənbər, cövüz, hind fındığı işlətmək.

Qaranlıq evdə yaşamaq.

Qızılquşun ödünü qadın südü ilə qatıb burnun içinə sorub çəkərək, yaxud sürtərək asqırmaq.

Südləyən, qaraqınıq şirəsi, novruzgülü şirəsi, itxiyarı şirəsi, mərzə şirəsini burnun içinə çəkib asqırmaq.

Bəzən isə qara neft, adi gənəgərçək, yem qarpızı yağı, bal, anakardium meyvəsi, üzərlik ilə bal şərbəti, sərçə əti, kəklik əti, boz kəklik əti yemək və müvafiq olaraq içmək.

Cövüz, anasiklus bitkisinin toxumu və qara mirobalanlar çeynəmək.

Əsmə (konvulsiya)

Xardal, sədəfotu, turunc qabığı, süsən kökü yağları, canavar və durnanın ödünü burnun içinə çəkərək asqırmaq.

Sevimli və əziz adamlarla söhbət etmək.

Yeyib içərək fərəhləndirici vasitələrdən istifadə etmək.

Əsəb və beyin üçün zərərli olan şeylərdən – sirkə, buz, təzə balıq, gecəvər, çoxillik ağ şərab, tiryək, cinsi əlaqə və soyuq su ilə çimməkdən çəkinmək.

Hərəkətsizlik və donub qalmaq

Çobanyastığı, küskütotu, aqarık göbələyi, çaşır kitrəsi, yunan lavandasından təpitmə qoymaq.

Şüyüd və dərman ballıyoncası şirələrinin ekstraktı (cöv-həri), su ilə küskütotu, aqarık göbələyi, bellerika mirobalanları, səkbincə kitrəsi, yem qarpızı yağı, nard və zəncəfil içmək.